

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ**

УДК 94 [560:(470+571)] «191/192»

**Є. С. Волкова**

**СПІВРОБІТНИЦТВО РУХУ МУСТАФИ КЕМАЛЯ ТА  
РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НА  
ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.**

Однією з головних ознак сучасної системи міжнародних відносин є поступове становлення регіональних держав, що лише опосередковано впливають на глобальні міжнародні процеси, проте відіграють значну роль у регіонах, де вони розташовані. Однією з таких держав є Туреччина, яка після завершення "холодної війни" поступово змінила свій зовнішньополітичний курс – від орієнтації на США та Євроатлантичні структури, до формування стосовно Кавказько-Каспійського регіону політики, яка фактично є альтернативною до західної. Це, у свою чергу, позначилося і на російсько-турецьких відносинах, в яких з'явилися кардинально нові акценти та напрямки. Намагаючись не допустити посилення позицій Заходу в цьому важливому для обох країн регіоні, Москва та Анкара прагнуть відмовитися від багаторічних традицій протистояння та перейти до активізації відносин, як у політичній, так і в економічній сферах. Перш за все, РФ та ТР зацікавлені у спільних проектах в галузі транспортування енергоносіїв. Одним з наймасштабніших проєктів є будівництво газової магістралі "Блакитний потік", до якого залучені як російські, так і турецькі капітали.

У зв'язку з цим можна говорити про формування нової геополітичної конструкції, що у перспективі має стати основою міжнародного порядку не тільки в Кавказько-Каспійському регіоні, але і в цілому на Близькому Сході. Виходячи з всього вищевикладеного, можна говорити про актуальність досліджень, присвяченого історії формування відносин між Росією та Туреччиною. Це, у свою чергу, дозволяє більш детально зрозуміти сутність сучасних міжнародних відносин в Кавказько-Каспійському регіоні.

Ця тема досить широко висвітлювалася в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців [1, 2, 5, 6, 7]. Метою ж цієї статті є заповнення деяких лакун, що виникли у процесі вивчення проблеми.

На початку 20-х рр. ХХ ст. міжнародне становище Радянської Росії та Османської імперії було вкрай важким. Для Туреччини це було, насамперед, пов'язано із поразкою у Першій світовій війні (1914–1918). 30 жовтня 1918 р. на рейді Мудросу (острів Лемнос) представниками Великої Британії та Туреччини на борту британського крейсера "Агамемнон" було підписано перемир'я. Згідно з домовленостями,

Османська імперія мала відмовитися від своїх азійських володінь – Західної Аравії, Вірменії, Іраку, частини Кілікії та Сирії. Також турки зобов'язувалися відкрити доступ переможцям до Чорного моря та погоджувалися на окупацію військами Антанти Стамбулу та проток Босфор та Дарданелли [2].

Ще більш принизливим для Туреччини був Севрський мирний договір, підписаний 10 серпня 1920 р. Згідно його умов Стамбул відмовлявся від усіх азійських колоній, які ставали підмандатними територіями Великої Британії та Франції. Також Туреччина погоджувалася визнати незалежність Вірменії. Її армія скорочувалася до 50 тис. чол. Проте найбільш важкою умовою Севрського договору була передача під міжнародне управління столиці держави та Проток. Крім того, на території країни встановлювався "режим капітуляцій", який надавав іноземцям право вести підприємницьку діяльність на турецькій території та констатував їх непідвладність місцевим законам. Остання умова перетворювала Османську імперію на напівколонію західних країн та створювала сприятливі умови для її економічного закабалення.

Приниження переможеної країни було настільки разючим, що представники Антанти, що були направлені до Стамбулу, не вважали за потрібне дотримуватись хоча б дипломатичного етикету. Так, військовий комендант столиці, англійський генерал Калтроп заявляв, що "жодний турок не заслуговує доброго відношення до себе" [7, с.145].

Поразка Туреччини в Першій світовій війні та нерівноправний характер договорів призвів до кризи політичної влади в країні. Султан Мехмед VI та його уряд фактично зайняли прозахідну позицію, виконуючи все те, що вимагала від них Антанта. Фактичний керівник імперії в роки війни – Енвер-паша – виїхав до Німеччини.

Одночасно в країні поширювався народно-визвольний рух проти всевладдя західних держав та нерішучості імперського керівництва. Після окупації 15 травня 1919 р. грецькими військами Ізміру цей рух переріс у національно-визвольну війну [1]. Її очолив Мустафа Кемаль-паша. Цей генерал був досить популярною серед народу особою. Військову славу він здобув у 1915 р., керуючі обороною Дарданелл від англо-французької ескадри. Корпус під його керівництвом захищав стратегічно важливий пункт Анафартга. Після закінчення операції Мустафа Кемаль у січні 1916 р. здобув славу "рятівника" столиці та отримав чин генерал-майора та звання паші [6].

В умовах капітуляції центрального керівництва перед Антантою, 19 травня 1919 р. в Самсуні він закликав армію до боротьби проти зрадників та іноземців в ім'я "національного відродження Туреччини". Також він публічно відмовився від звання паші [6].

В червні 1919 р. за ініціативою Кемалья відбувся перший з'їзд Національного зібрання у місті Ерзерум, який проголосив курс на боротьбу за створення незалежної турецької держави. Пізніше, у вересні 1919 р. у Сивасі відбувся другий з'їзд, на якому було обрано "Представницький

комітет" – перший уряд нової Туреччини, який очолив Кемаль. Штаб-квартирою кемалістського уряду стало місто Анкара.

Через кілька днів революційне керівництво оголосило "Національну обітницю", в якій проголошувалися фундаментальні основи нової турецької державності. Серед всього іншого, у документі зазначалося, що кемалісти відмовлялися від претензій на не турецькі території та колонії, проте вважали справедливим, що "області, більшість яких складають тюрки-мусульмани, об'єднання яких представляє єдине ціле, не мають розділятися з будь-яких міркувань" [6].

Природно, що національно-патріотичний рух під керівництвом Мустафи Кемалю відмовився визнавати систему нерівноправних договорів, що були нав'язані султанському урядові. Новий лідер Туреччини проголосив початок визвольної війни проти імперіалістів.

Головними супротивниками прибічників Кемалю були грецькі війська. Греція, що за допомогою Антанти прагнула відродити середньовічну Візантійську імперію, намагалася не допустити посилення національно-визвольного руху, тому направила до Анатолійського півострову експедиційний корпус. Вже 22 червня 1920 р. грецька армія перейшла у наступ, в ході якого були захоплені західна частина Малої Азії та Східна Фракія. І хоча кемалістам вдалося захистити столицю нової Туреччини, Анкару, тим не менш, Мустафа Кемаль почав пошук союзників. Це було обумовлено розумінням того, що його уряд перебував у міжнародній ізоляції, в той час, як на боці його супротивників стояли Англія та Франція – найбільш впливові сили Версальського міжнародного порядку.

Одним з перших, до кого звернувся Кемаль, був білогвардійський режим під керівництвом генерала Врангеля в Криму. В кінці 1920 р. він направив до білого генерала телеграму, в якій зондував позицію Врангеля щодо можливості співробітництва. Серед питань, що підіймалися, можна виділити наступні: 1) характер відносин – чи мають вони бути тасмними, чи навпаки; 2) чи підтримуватиме уряд Врангеля кемалістський рух; 3) можливі умови, за яких уряд Врангеля підтримає кемалістів [7].

Проте з часом проявилася безперспективність розвитку цього напрямку зовнішньої політики. Це було пов'язано з рядом обставин. По-перше, режим Врангеля підтримувала Антанта, яка виступала проти кемалістів. По-друге, білогвардійці не мали достатньо сил для допомоги Туреччині. В цих умовах Мустафа Кемаль переорієнтував свої зусилля на активізацію контактів з Радянською Росією. Перші спроби отримати російську допомогу відносяться ще до періоду становлення кемалістського руху. Ще 25 травня 1919 р. він вперше зустрівся із радянською делегацією. Москва вже тоді пообіцяла турецькому лідерові допомогу в організації спільної боротьби проти Антанти [1].

Це остаточно визначило напрямки зовнішньої політики Кемалю. Під час Ерзерумського конгресу (23 червня – 7 серпня 1919 р.) він прийняв

рішення доручити налагодження відносин із більшовиками командувачу 15-ї армії Казиму Карабекир-паші [1].

Майже одночасні спроби знайти собі союзників як у Москві, так і в Криму, свідчать, що для Кемалю питання ідеології грали неважливу роль. Будучи за власними уподобаннями антикомуністом, турецький лідер, тим не менш, досить швидко оцінив вигоди зовнішньополітичного союзу із більшовиками у боротьбі проти країн Заходу. Як зазначив російський вчений О. Ушаков: "Немає нічого дивного в тому, що Кемаль, який не переносив комуністичних ідей, йшов на співробітництво с більшовиками. Леніна він, звичайно, не читав, проте про необхідність компромісів знав добре" [8, с.160].

В свою чергу, Радянська Росія, яка внаслідок підписання сепаратного договору із країнами "Четвертного Союзу" в березні 1918 р., після завершення Першої світової війни опинилася у міжнародній ізоляції, також шукала можливості для дипломатичного прориву. Головним завданням першого керівника новоствореного Наркомату іноземних справ Г. В. Чичеріна стало створення альтернативної до Версальської системи міжнародного порядку, заснованої на підтримці національно-визвольних та політичних рухів, що вели боротьбу проти англо-французького домінування. Одним з головних напрямків роботи наркома стала активізація дипломатичних контактів із країнами Сходу, що в тому чи іншому ступені знаходилися під контролем країн Антанти.

Ще 2 (15) листопада 1917 р. Раднарком прийняв звернення "До всіх трудящих мусульман Росії та Сходу", в якому були викладені основи нової зовнішньополітичної доктрини. Насамперед, проголошувалася відмова від імперіалістичної політики, яку проводили царський та Тимчасовий уряди. Також було задекларовано бажання більшовиків будувати відносини із колоніальними та залежними народами на засадах рівності та взаємоповаги [2]. В рамках цієї політики, радянське керівництво пішло на встановлення дипломатичних відносин з Афганістаном та Іраном, та активізувало контакти із рухом Мустафи Кемалю.

Крім того, радянський уряд намагався використати союз з кемалістською Туреччиною для встановлення своєї влади у Закавказзі. Так, навесні 1920 р. Кавказьке бюро ЦК ВКП(б) уклало спеціальну угоду з Кемалем, згідно з якою кемалісти дали згоду допомогти Червоній армії у її військових діях в Азербайджані [2].

26 квітня 1920 р. Мустафа Кемаль звернувся до голови Раднаркому В. І. Леніну з офіційним проханням про допомогу. В свою чергу, він брав на себе зобов'язання "проводити військові операції проти імперіалістичної Вірменії та змусити Азербайджанську Республіку увійти до кола радянської держави" [Цит. за: 3, с.55].

Москва дала згоду на пропозиції та 3 червня 1920 р. визнала уряд Мустафи Кемалю. Цього ж дня Чичерін повідомив Мустафу Кемалю, що Радянське керівництво "приймає до уваги рішучість Великого

національного зібрання проводити вашу роботу та ваші військові операції проти імперіалістичних урядів" [Цит. за: 3, с.56].

19 червня 1920 р. до Москви прибула турецька делегація, а вже 24 червня були сформульовані головні положення радянсько-турецького Договору про Дружбу. Крім того, згідно з домовленостями, Туреччині було обіцяно більш ніж 10 млн. руб. золотом, велику кількість зброї та боєприпасів. Також розглядалися плани введення радянських військових формувань. Так, у листопаді 1920 р. Радянська Росія вела переговори про вступ української повстанської армії Н. Махна до Туреччини на допомогу кемалістам [6].

Проте, разом із поглибленням військово-політичного співробітництва з Радянською Росією, наростали і протиріччя у кемалістському таборі. Частина його лідерів була незадоволена посиленням позицій більшовиків на Кавказі, тому вимагала відмовитися від співробітництва з ними, та переорієнтувати свою політику на держави Антанти. Проте реальне становище на фронті із греками все ж змусили Кемалю продовжувати шукати зв'язків із Раднаркомом. Крім того, турецький лідер був змушений погодитися на територіальні поступки РРФСР в Західній Вірменії [4].

16 березня 1921 р. у Москві було підписано безстроковий договір про дружбу та братерство між Радянською Росією та Туреччиною, а 13 жовтня – договори про дружбу між Туреччиною та закавказькими республіками: Вірменією, Грузією та Азербайджаном. Разом із договором, було підписано спеціальні проколи, які торкалися питання кордонів в Закавказзі. Згідно з ними, визначалася північно-східний кордон Туреччини, згідно з якою Карський та Андагарський округи відходили до турецької сторони. Анкара, в свою чергу, брала на себе зобов'язання передати місто Батум Грузії, за умови збереження безмитного режиму для турецьких товарів [3, с.58]. Нахічеванська область проголошувалася автономною, проте під державним суверенітетом Радянського Азербайджану.

Взамін на поступки з боку Мустафи Кемалю на Кавказі, Москва погоджувалася підтримати анкарський уряд у його боротьбі проти Антанти. Згідно з іншим секретним договором, який також було підписано 16 березня, радянське керівництво виділяло 10 млн. руб. фінансової допомоги, а також брало на себе забезпечення зброєю кемалістської армії [3, с.59].

Таким чином, на початку 20-х рр. ХХ ст., завдяки активізації зовнішньополітичних контактів з Радянською Росією, руху Мустафи Кемалю вдалося вийти з міжнародної ізоляції та значно закріпити свої позиції у боротьбі проти Антанти та її союзників. У свою чергу, Радянська Росія також отримала можливість відігравати активну роль у міжнародних процесах на Близькому Сході. Крім того, вмільо використовуючи протиріччя між кемалістами та Антантою, РРФСР добилася домінуючого положення в Закавказзі. Вплив радянсько-турецького зближення на початку 20-х рр. на

міжнародні відносини та процес трансформації Версальської системи розглядатиметься у наступних статтях.

#### **Література**

1. **Гафаров В.** Русско-турецкое сближение и независимость Азербайджана. (1919–1921 гг.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.ca-c.org/c-g/2010/journal\\_rus/c-g-1-2/20.shtml](http://www.ca-c.org/c-g/2010/journal_rus/c-g-1-2/20.shtml).
2. **Густерин П. В.** Установление договорных отношений между Советской Россией и сопредельными с ней странами Ближнего и Среднего Востока [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.islam.ru/pressclub /histori/ustdogosrimus/>
3. **Иванов И. С.** Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002: в 3-х т. / И. С. Иванов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС., 2002. – Т. 2. – 2002. – 624 с.
4. **Кризис и война:** международные отношения в центре и на периферии мировой системы в 30–40-х годах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vuzlib.net/beta3/ html/1/34339/34364/>
5. **Пиотровский С.** Свет и тени Турции / С. Пиотровский. – М.: Наука, 1981. – 239 с.
6. **Алигейдар Т.** Мустафа Кемаль [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.1news.az/print. php?item\\_id=20070829093856659&sec \\_id=1](http://www.1news.az/print. php?item_id=20070829093856659&sec _id=1)
7. **Акарджа Халит Дюндар.** Врангель и Кемаль [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.istrodina.com/rodina\\_articul. php 3?id =2958 &n=141](http://www.istrodina.com/rodina_articul. php 3?id =2958 &n=141)
8. **Ушаков А.** Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор / А. Ушаков – М.: Центполиграф, 2002. – 383 с.

#### **Волкова Е. С. Сотрудничество движения Мустафы Кемалья и Советской России и международные отношения в начале 20-х гг. XX в.**

В статье рассматриваются отношения между Турцией и Советской России в начале 20-х гг. XX в. Автор приходит к выводу, что в основе данных отношений была совместная борьба против стран Антанты.

*Ключевые слова:* Турция, Советская Россия, Мустафа Кемаль, Антанта.

#### **Волкова Е. С. Співробітництво руху Мустафи Кемалья та Радянської Росії та міжнародні відносини на початку 20-х рр. XX ст.**

В статті розглядаються відносини між Туреччиною та Радянською Росією на початку 20-х рр. XX ст. Автор доходить висновку, що в основі цих відносин була спільна боротьба проти держав Антанти.

*Ключові слова:* Туреччина, Радянська Росія, Мустафа Кемаль, Антанта.

#### **Volkova E. S. The cooperation between Mustapha Kemal' movement and Soviet Russia and international relations at the beginning of the 1920<sup>th</sup>**

There are relations between Turkey and the Soviet Russia in the early twenties of the XX cr analyzed in the article. The author comes to the conclusion that there was a joint struggle against the countries of Antanta in the basis of this relations.

*Keywords:* Turkey, Soviet Russia, Mustapha Kemal, Antanta